

Costums i tractes referents a bestiar més usuals a s' illa de Menorca (*)

MOLTAS vegadas he pensat que podria esser obra bona i curiosa recuillir i coleccionar ses costums d' aquesta illa, demunt assumpto tant important de se nostra economia regional, quant no sia pera donar lliçons fòra casa—que bèn segur no 'n donarem cap—pera fitçar mellor es dret, fins ahont es possible, sobre tót en aqueixos moments en que mos trobam desitjosos, per se necessitat, de fomentar se producció menorquina, devant es perill de que mos esfonsi lo que tothom veu venir per tant pronta se faixi se pau en el mon.

En carta que es 1.er de janer d' aquest any vaitx escriure a mon bènvolgut amich Sr. Maspons, President de s' Academia de Jurisprudencia i Llegislació de Barcelona, amb motiu d' es Congrès juridich iniciat i tengut en aquella casa, li deia, en parescudas paraulas, que no es galvanisant lleis i costums de quant se familia i se societat eran d' altre manera, com els *sportmen* d' es dret foral puguin dur a cap se revisió d' es mateix: ses costums vivas, per lo menos a Menorca, les trobam i comprobam sobretót a s' agricultura que n' es font capdalosa, *præter* i *contra legem*.—Deia també an el Sr. Maspons, com demostració d' aquesta veritat, que un d' els temas (es primer) d' es Congrès de se Federació Agrícola Catalana-Balear, celebrat aqui l' any passat, va esser s' esmena d' es contracte d' a mitjes, forma se pòt dir rònica de regulació de ses relacions jurídicas entre senyors i pajesos. (**)

(*) Informe que la Cámara Agrícola de Menorca dirige al Archivo de Etnografía y Folklore de Cataluña, Universidad de Barcelona, Facultad de Filosofía y Letras, para contribuir a los estudios de Psico-Etnografía emprendidos por dicho Archivo.

(**) Se ponencia de D. Pére Mir i ses conclusions aprovadas per es Congrès varen esser publicadas per se REVISTA DE MENORCA, Tom XII (Epoca 5.ª) any 1917, pag. 201.

Aixis, he sentit viva satisfacció quant se Cámara Agrícola m' ha comunicat, com a son advocat assesor, es Qüestionari sobre ètica i dret consuetudinaris i economia popular de Catalunya, concretat a se producció pecuària, que remet, demanant informe, es Sr. Director de s' Arxiu d' Etnografia i folklore de Barcelona. Encare que per geografia Menorca no perteneix a Catalunya, som germans de sang, de cor i de llenguatje, els hi devem agraiment pes favors que mos han fets, i basta i pròu que centre tan il·lustrat mos convidi, pera que se Cámara hi prengui part amb entusiasme.

Vetaquí per ahont lo que jo havia rumiat tantas vegadas ha tengut realització, encare que pobre, com a meua, i circumscripta per es Qüestionari a se ramaderia.

A) Classes de bestiar de se comarca i formas més usuals d' explotació.

A Menorca se cria tota mena de bestiar: cavallar, mular, asnal, boví, de llana, cabrum i porquim. (*) Se 'n cria moltíssim de bestiar an aquesta illa; se 'n recria poch i malament. Pòt esser tendria aquí aplicació allò de que se cantitat es en perjui de se calidat. Però, tothom fa sos comptes prenint per govern s' any de molta pastura; i a lo mellor falta s' aigua o se framontana arrasa es clover (**), es fesolí i ses pasturas naturals; i vé se fam, donantse encare suvint es cas tristíssim de veure ses pobres bestias vivint per autofagia.

Jo no ho veitx an això, perque quant succeix comet s' hipocresia, com molts d' altres propietaris, de taparme els ulls, no anant a la campanya.

(*) Es tercer d' els temas de dit Congrès Agrícola, que desarollá es veterinari don Miquel Gomila, va esser «Le ramaderia es el principal factor de se riquesa i benestar social a Menorca», publicat també per se REVISTA, tom citat, pág. 229.

(**) Ignor qui doná an aquesta lleguminosa, riquesa de Menorca, es nom inglés *clover*, essent aixís que son cultiu es d' època molt posterior a se derrera dominació britànica. Sens dubta, son baptisant s' inspirá amb es modisme *to live in clover* (viure dins s' opulencia). Es nom científich es *hedysarum coronarium*, L., coneixéne a Italia per *edissaro*, a Espanya per *zulla* i a França per *sainfoin d' Espagne* o *couronné*.

Per contra; quina bellesa contemplar ses nostras vacas, cuant es pèl els hi llui de greix, rumiant ajegudas i fartas demunt katifas de verdura!

Bovi es lo que més se cria an aquesta illa. No hi ha lloch ni estancia ni sinia que no tengui nombre de vacas amb sas corresponents crias i, per lo regular, es semental propi. Mascles tornetjats, o sian bous, sols n' hi ha an els llochs de certa extensió, pera llaurar.

S' explotació d' es boví, com de s' ovella i de se cabra, es aquí se mateixa, per tot arreu: càrn pera matadero i llet pera formatjar. Cubertas ses necessitats de s' Illa, n' exportam molt de tot això, en primavera, cap a Barcelona i Mallorca.

De bestiar de cabestra i porquim en criam també més d' es necessari, duent els sobrants a Mallorca, ahont, amb més manya que noltros, recrian potros, matxos i ases i engreixan els porchs. Comensan aixi mateix els mallorquins a recriar boví de Menorca.

Es va introduint se costum de fer llaurar égus en lloch de matxos; però de tota manera, es parell compost de matxos somerins, sempre senats, es lo més apreciat de tota finca. Els matxos eguins no mereixen tant d' aprecí.

Pera mellora inteligencia i execució d' els contractes se dóna diferents noms a ses bestias de cada especie, segons son destino i se edat. Aixis, an els sementals s' els anomena cavall pare, ase de bram, brau (bovi), merdá (ovi), bóch (cabrum) i verro (porquim); ses crias d' es bestiar de cabestra es diuen pollins, mulats i ruchs; ses d' es boví son vadells dins es primer any, i després, els mascles s' anomenan recòrts i ses famellas brauas; en bestiar de llana els caps de s' anyada son anyells, els mascles, i anyellas, ses famellas (bassivas cuant estan desmamadas) i dins es segon any es bè destinat a merdá es coneix per terçench i ses famellas per natxias; es mascle capat de cabrum es diu crestát; i se femella de porquim, segons que sigui pera criar o senada pera engreixar, es diu truja o porcastra.

Refractari es pajes menorquí a tota mena de associació o mutualitat, vol tenir cada lloch o possessió sos sementals propis pera se reproducció de bestiar gros i petit, excepte es de cabestra per lo costós. Ja diré quines costums regeixen respecte a tractes pera se cubrició d'égus i someras.

No es costum posar nom an els caps de bestiar petit. Els més usuals en bovi son: moro, virat, sull (sensa banyas), pintat, lloret, vermell, i sos femenins mora, virada, sulla, pintada, lloreta, vermella; i en bestiar de cabestra: moro, vermell, rós, ròig, negre, estelat. Amb pocas excepcions, cada lloch sol perpetuar els mateixos noms de generació en generació, ab igualtat de pèl i color, predominant es *moro* i se *mora* pera anomenar tot cap negrench, sens dupta per se tradició rutinaria de que els moros deuen d'esser negres. (*)

Es boví que, com queda dit, es lo més important de se ramaderia menorquina, se governa amb sistema mixto d'estabulació i llibertat: d'estiu sésta a cobru durant ses horas de sol fort, d'ivern s'el resguarda de nit, i en primavera se l'hi dóna ombra per causa de se mosca. S'altre bestiar (bèns, cabras, porchs de tanca, someras, égus i demás que no sien de feina) viu en llibertat, redosantse dins covas, o devall d'ullastres, usinas, pins, llempugueras i altres arbres, o de matas que' s diuen mosqueras, o a la vora de ses parets.

Además d'els boérs, edificis que de cada día se fan més espaiosos i higienichs, abundan ses covas que, segons els arqueolechs, resulten esser, moltas vegadas, habitacions i sepulturas de se nostra proto o pre-historia. Se veu bestiar, gros i petit, rumiant dins habitacions que foran d'els pajesos romans i arabs, o dins salas hipostilas ont rebéran sepultura personatjes de s'antiquitat, i fins s'en troba a ses *nauetas*, monuments megalitichs de fama universal, i an els restos d'habitacions de s'època troglodita.

(*) Quant s'anomena bestia notable de fòra casa se le coneix per es nom de se possessió a que pertany: es cavall de Lluriach, s'égus de Torre frencada, es potro de se Cudia blanca, se pollina d'Aljendar, es matxo de Montgòfre, se mula de Ruma vell, s'ase de Son Carlá, es brau de Biniaixe, etc.

Se raó d'haverse salvat de s'imprevisió humana tantas construccions, pera goitx de se ciencia i profit d'es bestiar, me le va donar un Academich de s'Historia, paisá nostro, don Antoni Vives Escudero: es tanta se pedra remoguda an es sol d'aquesta illa que mai ha tengut compte donarse es trevall de desfer lo fet, pera aprofitar els còdols. Y això que, segons tot seguit veureu, n'empram moltíssima de pedra an els nostros camps. Un turista frances, col-laborador de la *Revue des deux mondes*, fa poch anys que, recorreguda s'Illa, mos va presentar dins dita publicació com un cas notable de se Geografia antropològica, i referintse no ja a s'antiquitat, sino a avuydia, parlá de ses estèticas barracas de pedra seca, sens altre material, formant volta a s'interior i altíssim cono a s'exterior, amb escala de caragol fins dalt. Calculá dit publicista que amb se pedra empleiada pera una barraca podia construirse un edifici ahont, en lloch de sis o set caps, se'n posasin comodament trenta o quaranta.

Pera aquesta mateixa abundancia en casi tots els contorns de s'Illa, se fa un corral a cada figuera i a cada ullastre coronat baix, cuant son arbres aislats: d'aquesta manera s'els defensa d'es bestiar, fins un cert punt, i 's netetja se tanca de còdols i rèbla.

A Menorca no hi ha pastors, ni cap persona qui tengui per sol ofici cuidar d'es bestiar.

Totas ses fincas, grans i petites, estan divididas en moltes parts per parets de pedra seca, pròu altas pera que ses bestias grossas no les saltin, Aixís i posant trava a bèns i cabras, se consegueix, per tota s'Illa, que 's bestiar s'aguanti ahont convé pera sa alimentació i pera defensa d'els sembrats. Se dóna diferent nom a ses parcelas, segons sa grandaria i forma: tanca, pleta, vela, hortat, etc; i además d'es nom generic, cada parcela el té específich, pera poderse entendre es personal d'es lloch: v. g. se tanca llarga, se tanca de se sitja, s'atalaya, se coma, es coster, es forn de cals, es carquise-rèt, etc.]

Ses terras se condueixen per tres sementers: gorét, sembrat i pastura o terra vella.

An es gorét s'hi sembran ses faves, es favèt, cols, patatas, blat de moro o d'India (maiz), beta-ravach i tota mena d'estivadas (tomatichs, moniatos, ciurons, guixons, fesòls, sindrias, melons, carabasas) que aquí se donan de secá. Dins ses tancas no sembradas d'es gorét, que son le major part, viuen aixis com poden es bestiar de llana, es porquim i ses someras que no duguin mulat. Cabras no n'hi ha sino a llocs de molta marina. Ses someras i ovellas, quant no tenen cria, i els porchs magres o de tanca son els parias de se nostra ramaderia. Dins un sistema de sobrietat inverosimil, s'alimentan de bróstas i de s'herba curta que neix an es conrat. Els porchs quant hi ha saó fórgan pera treura rels i tubercols. D'estiu passen fam, contant per tota alimentació amb qualque figue de cristiá, caiguda de s'arbre, i una curta racció de figues de moro, predominant ses clovelles que 's diuen *xalècos*. Per Tots Sants entran a s'opulencia si s'any es bò de llenrisca i olivó que menjan en competencia amb els galls d'India. Ses carabasas, ses figues cullidas i els aglans, ont hi ha eusinar, son pera els porchs destinants a ses porquetjadas i consum local.

Es sementer sembrat ho está de blat, fora de qualque fròs de terra magre ahont s'hi posa se xivada.

I a ses terras més grasses des sementer de pastura s'hi sembra s'ordi, a modo de restobla, quedant tot lo demás pera pasturas d'es bovi i bestiar de feina, ja naturals (llevamá, trebols, orella de llebra, margay, cugula etc.), ja artificials (fesolí mesclat amb xivada).

Ses tancas sembradas de clover surten d'es sementer, mantenintse per alguns anys dedicadas a dita lleguminosa.

S'aliment vert d'es bestiar consisteix, dons, en ditas pasturas, naturals i sembradas, fullas de beta-ravach, d'ascarxofera, de col, de figueral de moro, trebol (alfalfa arborea) i cap de ram, o sia, lo tendre d'els ullastres, d'els que s'aprofita

se llenya pera einas del camp i pera carbonar i cremar. An els vadells s' els convida de fullas de canya dolça i de blat d' India, i de ferratjes primerenchs. I ahont hi ha regadio se dóna an es bovi enfaus (alfalfa), bestenagas etc.

Els aliments sechs son els rostolls, se palla de blat i d'altres grans que s'enmagatçema dins grans edificis anomenats paissas, ordi, xivada i favèt, en gra o mòlt, beta-ravachs, moniatos, etc. Els anys abundants se séga clover i es dóna després sech: no 's coneix encare s' ensil-latje d'aquesta lleguminosa, intentat amb poch exit a San Juan de Mallorca, segons vaitx veure an es concurs regional de bestiar celebrat l'any 1909. Aquí, a Menorca, se podrian aprofitar molts de silos (cisternòts) tallats dins se penya, ahont els arabs enterrauan es blat.

Ab lo dit tenim s' explicació de perque a Menorca no hi ha pastors ni rabadans ni cosa que s' hi sembli. Cada tanca té els seus portells, amb barrera d' ullastre, i aixis recorra es bestiar tot es sementer, i tot es lloch quant convé, o pastura tancat dins se parcela que 's vol, sensa trapitjar ni d'altre modo danyar lo demés. Pera no tenir empleiadas tantas barreras, se paredan els portells per ahont no ha d'entrar bestiar, i a les hòres hi entra se gent per escalons que se troban a totas ses parets.

Donada una idea de ses classes de bestiar d'aquesta comarca i de ses formas de sa explotació, sols me queda a dir qualque cosa demunt s' aviram.

No hi ha aqui vertaderas explotacions d' avicultura. Boni tothom qui ho ha provat n' ha sortit fins are ab ses mans an es cap, crech jo que per falta d' inteligencia i cuidado. Se cria profitosa de gallinas, pera vendra aqui els òus i els pollastres i exportar a Barcelona ses gallinas despostas i vellas, es patrimoni de ses madònas, nom que donam a se muller d' es pajes. Tota finca té son galliner pera cobru d' els animals, com dependencia obligada, mantenintse ses gallinas en llibertat, amb lo que troban dins d' els figuerals de moro, a la vora de

ses cases, i amb es segó i gra just necessari pera sa alimentació.

Molts de llochs tenen galls d'India que ab gran cuidado cria se madona, però una volta criats, els amollan an el camp i d' el camp vivan, amb tota llibertat i sens auxili de manteniment, com els bèns i altre bestiar petit.

També se troba molt estèsa se cria d' es cunill ximple o casér, dins de gabias, com fòra d' aquí, petita industria, propia d' els pajesos, que per falta d' higiene no dóna gran resultat, i bén segur en donaria, atès que, conforme ja deien els historiadors de s' antiquitat, pochs punts se coneixen ahont aquest animal se propagui tant ab estat salvatge.

Tornant, pera acabar, a se cría de gallinas, cometria com a menorquí delictu de lesa-gratitut si deixás d' anomenar a D. Salvador Castelló, Director de le Real Escola de Arenys de Mar. Aquest senyor mos va donar fa pochs mesos, amb sa gran competencia, un curs (*) demunt lo que Menorca deu haver de fer i té dret d' esperar, si vol que aquesta industria avícola mellori i l' hi doni molts profitosos resultats, explotant se gallina menorquina que els inglesos han sabut refinar, fins a ferne una de ses més anomenadas raças d' el mon, se Minorque)

B) Contractacions més usuals o típiques de se comarca sobre bestiar.

Terras dedicadas a bestiar rònich no n' hi ha an aquesta illa. Se propietat rústica no es casi mai de qui le condueix. *Sic vos, non vobis...* Els propietaris son els senyors; els conductors son els pajesos, classe, se derrera, qui no conta amb riquesa i 's té per asortada cuant li pertany es tom d' es lloch.

Aquestas condicions de caracte economich duguéren s' extensió per tota s' Illa d' es contracte de a mitjes, bén familiar ab son començ, suposat que sols se feia entre pares i fills.

(*) Aquest curs fonch organiat per se Cámara Agrícola i s' Ateneo, baix d' es patronat de s' Ajuntament de Mahó, estant en publicació un folleto demunt son contengut.

Es senyor hi aporta se terra, ses motas i se mitat de s' extremota; es pajes hi aporta se feina, se llevó i s' altre mitat d' extremota; els fruits son a mitjes per regla general, amb igualtat costumera, sols contradita per pacte en casos excepcionals, molt raras.

Dins aquesta sensilleça que 'n diriam patriarcal, s' experiència d' una grepada de generacions ha vengut, de llevòres ençá, introduint gran copia de prevencions, moltas inútiles, perque no fan més que confirmar s' essencia d' es contracte demunt es reparto de fruits per igual i s' obligació, per part d' es pajes, de conduir se finca a us de bon conrador (*en bon père de famille*, com se diu dins es *métayage*, contracte molt paregut an es nostro).

Escritas o no aqueixas prevencions, lo mateix son observadas per es bon pajes i no ho son per es dolent, perque aquesta forma de contracte es se que mellor encarne es sentiment juridich d' els agricultors menorquins.

Es contracte pera es pajes entrant comença per els Reys que 's cuant se dóna a ses terras d' es sementer de gorét se primera rea. Això fa que 's pajes sortint tengui que posar a disposició de son sucesor, res més que pera llaurar, els matxos i bous de feina.

Però es canvi d' amitjer no té lloch fins le Mare de Deu d' Agost que 's en realitat cuant comença s' any agrícola.

Se fa es contracte, sempre en document privat, per un any devant s' altre, això es, prorogable per se tácita reconducció, devéntse avisar ses parts per Tots Sants de s' any en que se vulgui acabar.

Tot contracte parla en primer lloch de se mota o dotació que 's senyor afageix a ses terras en bestiar, palla, barreras de tanca, etc. Aixís se diu que an es lloch hi ha dos, quatre, sis o més bous de tantas lliuras carniceras per quarter; dues, tres o més vacas de X lliuras per quarter; tantas ovellas i un merdá; tantas someras de tal edat i de tal valor; tantas trujas i es verro, de tal pès (amb arrobas); tants de quintars de palla;

tal nombre de barreras de tanca, etc. També s'acostuma avuy dia posar de mota un nombre de somadas o carretadas de féms i es carro o carros de feina. (*)

Ses motas tenen se condició d'inmobles, perque 's considera que forman part integrant de se finca, en tant que se venta d'aquesta s'entén sempre amb ses motas, i no he vist cap traspás ahont lo contrari s'hagi convengut ni prefès.

Es clar que lo immoble no son ni poden esser ses mateixas bestias d'es comensament, ni ses mateixas barreras, ni se mateixa palla ni els féms que se renovan cada any.

Cuant passa es lloch d'es sortint a s'entrant hi ha de haver forçosament tot lo que se conté dins se mota: si falta un bou, per exemple, es pren un altre bestia bovina en son remplaç; i en darrer remate es pajes sortint pagaría a s'entrant en doblers lo que fos imposible compensar amb altre bestiar.

Succeix molt suvint que ses bestias de mota son de més pès que 's senyalat per es contracte: a les hòres es pajes entrant abona an es sortint se mitat de s'excés a preu de plaça o an es fitçat dins es contracte. Això darrer fonch condemnat, com perjudicial, pera es pajes sortint, per es Congrès de se Federació Agrícola, establint a se conclusió 5.ª d'es tema 1.er que s'excés de pès en ses bestias de mota ha d'esser pagat an es preu corrent en plaça. Se vèssa d'els propietaris en refer els mòtl-los de contracte, arreglant ses motas a se realitat d'avuy, es un èsca de danys i baralles en molts de canvis d'amitjer. No son raras ses fincas ahont, res més que per aqueixa vèssa, van succeint els amitjers i deixantse es contracte ab es nom d'es primer sortint.

Tot lo que, cubertas ses motas, se troba a se finca en bestiar de carn, matxos i demés de cabestra, amb ses crias, excés de palla i féms, etc., aixis com els fruits pendants o no partits, tot es extramota i, per tant, n'hi ha mitat d'es pajes

(*) Se nostra mota, per lo que atany an es bestiar, ofereix perfecta analogia amb es *cheptel de métairie* i flns sembla copiat d'es mateix, cosa que no crech probable, perque se dominació francesa an aquesta illa, ademés de curta, va esser posterior, de molts anys, an es contracte d'a mitjes tal com el coneixem.

sortint qui ho rep amb especie o amb doblers d' es pajes entrant, segons lo convengut an es contracte o lo que 's pacta aquell mateix dia. D' els galls d' India, després de descontar, de munt major, se mota que sol esser d' un mascle i dues gallessas, n' hi ha un terç pera es senyor i dos terços pera es pajes, atès a que, per excepció, se parteixen durant es contracte d' aquesta manera.

Se dirá, tal volta, que tot això es previst dins es contracte i, per lo mateix, essent tot pactat, no hi ha res de costumer. Observis que cap pacte existeix entre els pajesos sortint i entrant, essent aixis que tota se relació jurídica se conclòu entre ells dos, mantenintse extrany es senyor a lo que succeix; per ahont se fuitx d' es principi classich que alènan encare ses nostras lleys, «*res inter alios acta, aliis nec noscet nec prodest*». Ademés, com abans deia, lo no escrit no deixe d' esser religiosament observat, entòst que estigui dins se costum. Sempre he tengut per betçèrria se creencia de que, estrenyént es contracte, anirá mellor es cultiu de se finca i se ferá sens estrepit es canvi d' amitjers: amb tals condicions, qualsevol pajes hauria d' esser un sant de capella pera anar contra lo que sent just dins sa consciencia. Lloch ahont s' hagi d' acudir a lo que diu es contracte, fòra de se relació de motas, digau que 's pajes es flach o que 's senyor no l' ajuda com correspon, o ses dues cosas a le vegada: un i altre no farán bonas a mitjes.

Però, lo més tipich i més *contra legem* d' aquesta institució es, sens dubta, es respecte amb que tothom se somet a lo que fan els peritos es dia de se sortida. No son més acatadas ses sentencias d' es Jurat d' aigüas de Valencia. I tenguis en compte que son nombrats de paraula—es tercer, cuant hi ha desavenencia, per es jutge municipal d' es terma (antes per es Batle) i segons qualque contracte, per es mateix senyor—; que res s' escriu més que 'ls estims i son resultat; i que no hi ha compromís previ, personal ni indirecte, entre ses parts, perque els contractes d' a mitjes jamai s' han fét ab escritura de ma

de notari. En pròp de quarante anys de professió, sols he vist un cas en que se va intentar combatre judicialment lo fet per un tercer. No recort detalls, perque ja fa d' això molt de temps, emperò sí tench molt a le memoria que no 'n va sortir en le seua s' impugnador d' aquesta reverenciada costum menorquina. Llástima que els peritos (practichs d' el camp i carnicers) no responguin sempre amb se seua bona fe i son enteniment a se confiança que s' els hi deposita.

De s' arrendament o lloguer no apuntaré més que unas pocas especialitats, essent se principal que se sortida de s' arrendatari es fa també per peritos, com an es contracte d' a mitjes. No s' atorga tampoch mai ab escritura pública; es preu, sempre fitço, se paga en doblers; es fa pera un temps arreglat a se rotació cultural d' aquesta terra en tres sementers i, per consegüent, no devalla mai de tres anys; se sol posar a carrech de s' arrendatari se plantació anual d' alguns arbres; es obligada per contracte s' inversió d' una part d' es preu en conservació i mellora de se finca, i per regla general se conservan ses motas, ja sigui com ajuda an es pajes escás de capital, ja pera no tenir que constituirles de nou, cas de tornar an es contracte d' a mitjes, com succeix suvint.

Es pajes, an qui deiem *l' amo*, tant an es contracte d' a mitjes com an es d' arrendament, pren amb es nom de missatjes els homos i atlòts deguts, sempre que no dispongui abastament de fills mascles.

Els fills fadrins res cobren per se seua feina, encare que siguin majors de edat: son pare els mantén, els hi paga se quinta si pòt (avuy se cuota militar) i cuant se casan els hi fa parament de mobles, einas i robas, com fa dot a ses fillas. Pera un pajes els fills mascles son fonement segurissim de mellora i bénestar.

S' any pera els assalariats se divideix en tres parts o lloguèrs: 1.er de San Miquel a Nadal; 2.^{on} els cinq mesos, o sia, de Nadal an es 25 de Maig; i 3.er els mesos d' estiu fins a San Miquel,

En tots els lloguers entra per primera condició s' alimentar els missatjes. Aquets fan vida de familia amb l' amo i madòna, dorman a le casa, menjan a se mateixa taula i d' es mateix menjar, i no se 'n van a ca seua més que els diumenjes i festas i quant estan malalts.

S' estudi o cambra ahont dorman els missatjes es diu *ca-seta*, per més que forma un tot amb ses demás habitacions.

Fòra de provisió de porch, carn de bè pes temps d' es segar, llegums, fruitas, arròç, etc., es menjar tipich de se nostra pajesia es s' oli-aigua, una especie de bròu fet amb sofrit d' oli, alls, seba, julivert i sobre tot tomafich si n' hi ha (quant no n' hi ha es diu bróix): amb aquest bròu s' hi escalda cadasqún, a sa voluntat, sopas de pa molt blanch, sensa sal, pastat i cuit an es lloch i mellor dur que frèsch. A tots els llochs hi ha cernador i pastéra (mobles d' es pajes) i forn que pertany an es senyor, com de mota. Abans hi havia molí de sang.

A més de s' alimentació que, com de costum general, no 's pacta, els missatjes reban se soldada en metalich, contant per duros. No fa molts d' anys que 's lloguer de San Miquel a Nadal se pagaua en quarteras d' es blat de s' anyada venidora, i encare ho pacta qualque pajes curt de doblers.

Els preus son avuydía, pera homos i alòts d' uns dotçe anys, com segueix:

1. ^{er} lloguer (tres mesos)	{	homos	de 30 a 35 \$
		atlòts	de 10 a 12 »
2. ^{on} id. (cinq mesos)	{	homos	de 33 a 37 »
		atlòts	de 11 a 13 »
3. ^{er} id. (quatre mesos)	{	homos	de 45 a 48 »
		atlòts	de 14 a 15 »

Se desproporció entre es segon lloguer i els altres dos obeeix a que aquests son més penosos, per raó d' els traballs de sembra i cullita, respective.

Se pactan, per ultim, entre l' amo i els missatjes altres prestacions consistentes amb un quarter de bè per Nadal, un

pa els dissaptes pera endursen a ca-seua, cuiro pera férse ses avarcas, dret de sembrar un nombre de motas de tabach ròig o de pota pera son consum (*), i concessió de terra pera favas, patatas i estivadas, duent-hi ells els féms i fent se feina els diumenjes i horas perdudas.

D' alguns anys en aquesta part han mellorat moltissim ses condicions de treball i paga. Abans eran sols els missatjes qui, per torn, romanian els diumenjes i festas a ses cases pera cuidar d' es bestiar. Avuy l' amo i els seus fills tenen també que romandre per torn.—A molts de llochs els missatjes, además de ses féstas manadas, observan es descans dominical d' es dissapte vespra an es dilluns de matinada.—Y ses pagas han crescut tant que certs pajesos renuncián an es títol de *l' amo* i prefereixen férse missatjes.

Aquest fenomen economich es deu a se gran falta de braços que pateix s' agricultura menorquina: se gent obrera fuitx d' el camp i tothom prefereix fer sabatas, els homos, i bosas de plata, ses dònas, entòst de viure dins poble; es lutxo i ses diversions cridan més fòrt que ses comoditats i s' higiene, i aixis se mos va depauperant se bona raça menorquina.

Ja no es costum que ses dònas prenguin part amb es cuidado d' es bestiar: n' hi prenen molt poca, com també a ses feinas d' el camp. Formatjen, fan se mantega, cuidan d' es porchs a sóll i tenen a son carrech es govern domestich. Per pòch que les hi quedi temps, enllòch d' ajudar els homos en treballs propis de son sexe o de filar com abans feian, çercan amb dita industria de bosas de plata se manera de tenir sa part de lo contagiós lutxo burgues.

Tornant an es sólch, d' es que 'm som desviat per lo que mos còu a tots se materia, parlaré de qualque altra forma típica de contractes referents a bestiar.

Se cubrició fòra casa d' éigus i someras, tant en çerca de

(*) També s' amitjer sembra, segons costum, es tabach necessari pera son consum, no féntne part an es senyor. Per privilegi, Menorca i Iviça poden sembrar i aprofitar aquesta planta (*Nicotiana tabacum*) que 's fuma ab pipa, sens que estigui permesa cap manipulació, ni pera aminvar sa pestilencia.

cria híbrida com d' es mateix pèl, se paga cuant es producte neix i mama: amb això darrer consisteix se viabilitat. Els preus que regeixen son de vuit, deu o dotze lliuras, antiga moneda menorquina, equivalent cada lliura a 3'33 pessetas.

Notis que, dins aquesta costum, s' amo d' es semental té tant d' interés com s' altre en que vagi bé se cubrició. En canvi, se resisteixen els nostros pajesos a menar sas éguas an els sementals de s' Estat, d' els que n' hi ha tres paradas a s' Illa, perque encare que mellors i de franch, judican els refractaris que falta dit interés a una de ses parts i no se fian. Ademés, es pajes an qui sempre sobra temps, no creu amb se virtut d' es salt a hora fitça. Son cosas malas de conjuminar, però que convé no descuidin els tecnichs. (*)

Tant pronta com se bestia es adulta o abans se l' hi fa a ses orelles se senyal d' es lloch: això s' enten en cuant a bestiar bovi, de llana, cabrum i porquim, per que an es de cabestra s' el desgraciaria (an aquest s' el coneix per se fisonomia, com diuen els pajesos). Decau se costum de senyalar es bovi an els termes ahont més s' el cuida, especialment els caps que poden esser comprats pera casta.

Cada terme municipal du un registre per ordre alfabetic de llochs contenint els senyals de cadasqun. Es una combinació de diferentes formas de mutilació de ses orelles amb estidores de tondre. An es registre s' inscriu cada combinació i ademés, graficament, apareixan totas ellas en fullas, ahont estan ringlaradas a modo de mitras de Bisbe, que son ses orelles, cada parell amb es nom d' es lloch i amb se combinació pertanyent. Pera mellora inteligencia s' acompanya an aquest informe un grafich procedent de s' Ajuntament de Mahó, comprenent els senyals simples i compots d' aquest terme. Se compendrà, a simple vista, es gran nombre de combinacions possibles, contant amb tants de senyals, molts d' ells que

(*) Es ram de Guerra ha aprofitat els concursos hipichs que organixa s' Ateneo pera concedir en es de s' any present premis d' importancia a se mellora égu, amb sa cria, i es mellor potro, procedents de semental de s' Estat.

poden mesclar o acoplar i duplicar i fins triplicar a se mateixa orella, i disponent de s' esquerra i de se dreta.

Cuida d' es registre un dependent d' es Municipi qui es diu batle de bèns o de ses orelles, i a ell se entrega tota bestia abandonada, com també se que ha fèt maig (dany) a ca es veçí, si aquest vol reclamar es perjui.

Fòra de se petita molestia que sofreix s' animal cuant el senyalan, tot son ventatjes dins aquest sistema. No he vist mai qüestió demunt se propietat, o mellor, se procedencia de bestia senyalada: no n' hi pòt haver, per que es senyal no se toca o no s' anul-la per signe convencional fins que arriba se venta, i es clar que s' atreviment de tocarlo, sens contracte previ, cauria baix de se sançió d' es Codich penal.

Es senyal es, dons, un complement necessari de ses parèts pera se guarda d' es bestiar sensa pastor. I notis, ademés, entre 'ls efectes juridichs, s' identitat de se penyora, avuy que, encare que fart, som arribats, copiant de França, a se prenda agrícola en mans d' es deudor.

Lo dit mos demostra una de ses cosas més típiques en ses compra-ventas de bestias de carn: se anul-lació d' es senyal d' es lloch, tant si se bestia passa a altre pajes, com si es pera matar o embarcar. Es senyal de venut se sol fer tocant demunt es nas de s' animal amb un ferro ardent.

Ses ventas, essent per matadero se fan per dos sistemas: a pès i a l' ull; i sempre a l' ull an els demés casos.

Contan encar-are els pajesos i els carnicers (cuant compran) per lliuras carniceras, això es, per lliuras de tres terças, essent cada terça de dotçe unças. De molt pròp se pòt dir que una carnicera son 1.200 grams, i aixis se fa se reducció a kilos.

Se bestia bovina es tracta (cuant se compra a pès) a raó de tants de sous per carnicera, i es conté es pès lo que després de degollada i escorxada se bestia pesan els quatre quarters, deduit es 2 p.º/º pera averias o despulles. Es sou es se vintena part de se lliura, o siguin, setçe centims de pesseta i